

tečného shromažďování údajů v případech, kdy máte ve svých teoretických vývodech mezeru, která se dá odstranit pouze shromážděním dalších údajů. Pak můžete přepisovat jen ty části rozhovorů a poznámek, které se týkají této mezery.

Pokud disertační komise nebo poradce nemají v tomto ohledu vyhraněný názor, pak jste tím, kdo nakonec rozhoduje o tom, kolik rozhovorů a poznámek přepsat, vy sami. Musíte se rozhodnout, jaký je cíl vašeho výzkumu a jakou měrou přispěje (z pohledu teoretické i „psychologické“ citlivosti) ta která část vašich materiálů k analytickému procesu. K dosažení požadované hloubky teorie může být nutné přepsat veškeré materiály, které máte. Stejně tak můžete pořídit přepis všech materiálů, když máte dost peněz, abyste si mohli zaplatit někoho, kdo to udělá za vás.

Bez ohledu na to, jestli přepíšete všechny nebo jen část svých nahrávek, je velmi důležité si tyto nahrávky poslechnout. Poslouchání je stejně jako přepisování základem úplné a pestré analýzy. A na konec závěrečná poznámka: **lépe více než méně.** Konečné rozhodnutí je ale na vás.

Souhrn

Zakotvená teorie je kvalitativní pojetí výzkumu, které společně vyvinuli Glaser a Strauss. Její systematické techniky a postupy analýzy umožňují badateli vytvářet teorie vycházející z empirického základu, které splňují všechny požadavky kladené na „dobrou“ vědu: validita, soulad mezi teorií a pozorováním, zobecnitelnost, reprodukovatelnost, přesnost, kritičnost a ověřitelnost. Přestože jsou postupy zakotvené teorie navrženy tak, aby zajišťovaly přesnost a kritičnost analýzy, nezapomínají ani na důležitost tvořivosti. To proto, že tvořivost umožňuje badateli klást otázky vycházející z údajů a činit porovnání, která ve spojení s údaji umožní další pochopení jevu a nové teoretické výroky. Tímto pojetím se může řídit kdokoliv, kdo chce vytvořit zakotvenou teorii, bez ohledu na jeho teoretickou orientaci nebo disciplínu, kterou se zabývá. K tomu, abyste dokázali tuto metodu efektivně používat, je ovšem nutné, abyste pečlivě prostudovali a procvičili techniky a postupy popsání v této knize.

2

Začínáme

Jednou z nejobtížnějších částí výzkumu je začátek. V této fázi je třeba získat odpověď na dvě obtížné otázky: (a) Jak určit *zkoumatelný problém*? (b) Jak tento problém *zúžit* natolik, aby se s ním dalo pracovat? Pokud jste v kvalitativním výzkumu začátečníkem, mohou se tyto otázky zdát ještě těžší, protože proces, během něhož docházíte k rozhodnutím a závazkům, zde na první pohled vypadá mnohem méně strukturovaný a mnohem nejednoznačnější než u kvantitativního výzkumu. Naše odpovědi na tyto otázky budou vycházet ze souhrnného rámce zakotvené teorie. Cílem této kapitoly je objasnit některé základní principy, jimiž se toto počáteční rozhodování řídí.

Výzkumný problém

Zdroje výzkumných problémů jsou u zakotvené teorie stejné jako u ostatních pojetí kvalitativního výzkumu.

Zdroje výzkumných problémů

Existuje několik zdrojů zkoumatelných problémů.

(1) *Doporučené nebo uložené výzkumné problémy.* Jedním způsobem, jak získat výzkumný problém, je zeptat se přednášejícího, který se zabývá výzkumem ve vybrané oblasti. Často se stává, že zrovna pracuje na nějakém rozsáhlejší projektu, a bude rád, když si vezmete na starost nějakou menší část tohoto projektu. Tento způsob zvyšuje pravděpodobnost toho, že se dostanete ke

„zkoumatelnému“ a „podstatnému“ výzkumnému problému. Je to způsobeno tím, že zkušenější badatel již ví, co se v této oblasti udělalo a co je ještě třeba udělat. Na druhou stranu se zase může stát, že takto získaný problém pro vás nemusí být ten nejzajímavější. Je důležité si neustále uvědomovat, že at již je vaše rozhodnutí jakékoliv, budete se vybraným problémem docela dlouho zabývat, takže by to mělo být něco, co dokáže vzbudit váš zájem.

Obměnou tohoto způsobu je zapamatovat si poznámku nějakého odborníka nebo kolegy typu „prozkoumat to a to by mohlo být užitečné a zajímavé“ a popřemýšlet o ní. To je často mnohem lepší zdroj výzkumných problémů, zvláště když vás zmíněná oblast zajímá. Například žena, která má ráda atletiku, by mohla zbystřit pozornost při poznámce „Jak asi vnímají své tělo ženy, které chodí cvičit?“ Tato široká a otevřená otázka může vést ke spoustě dalších. Například, vnímají ženy, které chodí cvičit, své tělo jinak než ženy, které do tělocvičny nechodí? Nebo, vnímají ženy, které chodí do posilovny, své tělo jinak než ženy, které chodí běhat, nebo muži, kteří chodí posilovat?

Ještě další obměnou tohoto způsobu je situace, kdy se student dozví, že jsou k dispozici granty na projekty v určitých tematických oblastech. Ve skutečnosti mohou sponzoři školy tímto způsobem ovlivňovat témata, na která se studenti budou zaměřovat. Není na tom nic špatného, protože tato témata se obvykle týkají problémů, které je třeba rychle řešit.

(2) *Odborná literatura.* Ta může být podnětem k výzkumu několika různými způsoby. Někdy upozorňuje na poměrně neprobádanou oblast nebo nabízí téma, která je třeba dále rozvinout. Jindy se může stát, že se v dosavadních pracích vyskytnou rozpory nebo nejasnosti. Tyto rozpory ukazují, kam je třeba zaměřit výzkum, aby se tyto nejasnosti odstranily. Nebo taky dojdete při čtení k závěru, že starý problém je třeba řešit nově, ačkoliv již byl v minulosti dosti zkoumán. Něco na tomto problému a s ním spojeném jevu zůstalo nepoznané, něco, co by mohlo významně přispět k našemu porozumění tomuto jevu. Také můžete v literatuře narazit na tvrzení, které se zcela rozchází s vaší vlastní zkušeností. Toto zjištění vás může motivovat k výzkumu, který by objasnil tento rozpor. A když už nic jiného, čtení může alespoň vzbudit váš zájem o nějaký předmět. V okamžiku, kdy si začnete klást otázky typu „co kdyby“ a zjistíte, že na ně nemáte odpovědi, je problém na světě. (Kapitola 3 pojednává o použití literatury dále.)

(3) *Osobní nebo profesní zkušenosti.* Ty bývají zdrojem problémů často. Člověk se může rozvést a začne se zajímat o to, jak pociťovali svůj rozvod jiní. Nebo může člověk při práci narazit na problém, na nějž není známa odpověď. Profesní zkušenosti často vedou k závěru, že toto povolání nebo jeho praktikování je v nějakém ohledu nedostatečně účinné, užitečné, humánní nebo spravedlivé. Je

tedy třeba nějakého výzkumu, který by tuto situaci pomohl napravit. Mnoho odborníků je k postgraduálnímu studiu motivováno právě těmito reformními ambicemi, z nichž vyplývá i výběr výzkumných problémů.

Vybírat si výzkumný problém cestou osobních nebo profesních zkušeností se může zdát riskantnější než výběr z návrhů nebo literatury. To ovšem nemusí být nutně pravda. Vaše osobní zkušenost pro vás naopak může být ještě lepším indikátorem potenciálně úspěšného výzkumného snažení.

Je jisté, že ten, kdo se zajímá o svět kolem sebe a kdo je ochoten riskovat, by po malé úvaze a zvážení výše uvedených zdrojů neměl mít žádné potíže s hledáním výzkumného problému. Následujícím krokem je položit si správnou výzkumnou otázku.

Výzkumná otázka

Způsob, jakým si badatel klade výzkumnou otázku, je velmi důležitý, protože do značné míry určuje volbu výzkumné metody. Zde narážíme na dilema. Vybírá si badatel metodu zakotvené teorie, protože si to žádá zkoumaná oblast a z ní vyplývající výzkumná otázka? Nebo se badatel nejdříve rozhodne pro použití metody zakotvené teorie a poté formuluje otázku tak, aby této metodě vyhovovala?

Na takové otázky se obtížně odpovídá, protože na ně neexistují definitivní odpovědi. Ačkoliv základním předpokladem je, že výzkumná otázka by měla určovat užitou metodu, mnoho lidí se orientuje na kvantitativní výzkum. Takže, přesto že zkoumaná oblast si žádá spíše kvalitativní výzkum, položí si otázku tak, aby vedla k výzkumu kvantitativnímu. Jiní badatelé mohou mít díky svým osobním přesvědčením, vzdělání či zaměření tendenci dívat se na problémy z kvalitativní perspektivy. Otázky, které si kladou v rámci jakékoliv problémové oblasti, jsou zaobaleny v kvalitativní terminologii, protože oni se na problémy jinak dívat nedokážou. My se zde však touto otázkou zabývat nechceme, jenom chceme upozornit na to, že pro některé oblasti je jedna forma výzkumu výrazně vhodnější než jiné a že badatel by se měl podřídit zkoumanému problému. Například, kdyby chtěl někdo zkoumat, jestli je jeden lék účinnější než druhý, pak by byl dvojitý klinický test na slepo mnohem vhodnější než výzkum podle zakotvené teorie. Naopak, kdyby chtěl někdo zjistit, jaké je zúčastnit se takového výzkumu léků, pak by bylo vhodné použít zakotvenou teorii nebo jiný typ kvalitativního výzkumu. Je jasné, že osobní preference a zkušenosti v tomto rozhodování hrají svou roli, ale neměly by nás zaslepovat vůči ostatním metodickým možnostem.

Dalším důležitým aspektem výzkumné otázky je vymezení hranic toho, co se bude zkoumat. Není možné, aby jeden badatel prozkoumal všechny aspekty zkoumaného problému. Výzkumná otázka nám umožňuje zúžit výzkumný problém na velikost, která je reálně zkoumatelná. (To je ta druhá obtížná otázka, o níž jsme se na začátku této kapitoly zmiňovali.)

Formulování výzkumné otázky

Jak tedy vypadají výzkumné otázky ve výzkumu podle zakotvené teorie? Jak se liší od otázek v kvantitativním výzkumu a proč?

Vzpomeňme si, že při použití metody zakotvené teorie je hlavním cílem badatele tvorba teorie. Abychom toho dosáhli, potřebujeme přizpůsobivou výzkumnou otázku, která nám ponechá dostatek volnosti k pečlivému prozkoumání jevu. Jedním z dalších předpokladů tohoto pojetí kvalitativního výzkumu je ten, že, alespoň v našem okruhu nebo místě působení, ještě nebyly identifikovány všechny pojmy související s daným jevem, a pokud ano, pak vztahy mezi těmito pojmy ještě zcela nechápeme nebo jsou pojmově nedokonalé. Popřípadě můžeme předpokládat, že si ještě nikdo nepoložil danou výzkumnou otázku naprosto stejným způsobem, takže není možné zjistit, které proměnné náleží této oblasti a které ne. Takové usuzování vede k potřebě klást si otázky, jejichž odpovědi nám objasní důležité, ale dosud neobjasněné problémy.

Počáteční otázka je tedy poměrně široká. Ovšem během výzkumného procesu postupně objevujeme a zavrhuje pojmy a vztahy mezi nimi, a tím se výzkumná otázka neustále zužuje a zaostruje. Výzkum tedy začíná otevřeně a široce, ne však tak otevřeně, aby zahrnul veškeré možnosti, a zároveň ani příliš úzce a zaměřeně, aby se nevyloučila možnost objevu, což je prvotním účelem použití metody zakotvené teorie. Při tomto snažení nebudete muset vyslovovat tvrzení o vztahu mezi závislou a nezávislou proměnnou, jak je zvykem u kvantitativních výzkumů, protože tento druh hypotézy zde netestujeme. Výzkumnou otázkou je ve výzkumu podle zakotvené teorie výrok, který identifikuje zkoumaný jev. Tento výrok říká, na co přesně se chceme zaměřit a co chceme o daném předmětu vědět. U zakotvené teorie se otázky často orientují na dění a průběh.

Poznámka: Příklad toho, jak je možné formulovat výzkumnou otázku u zakotvené teorie.

Jak zvládají ženy své těhotenství v případech, kdy je jeho průběh komplikován chronickým onemocněním, kterým žena trpí? Ačkoliv je tato otázka, alespoň ve svém globálním tvaru, pro kvantitativní výzkum příliš široká a nestrukturovaná, pro výzkum podle zakotvené teorie je zcela vyhovující. Tato otázka říká, že budeme

zkoumat těhotné ženy, jejichž těhotenství komplikuje nějaké chronické onemocnění. Tento výzkum bude na zvládání takového těhotenství pohlížet očima těhotných žen, tj. bude se zabývat tím, co ony dělají nebo co si myslí, a ne tím, co si myslí lékaři nebo někdo jiný. Samozřejmě, že i ve výzkumu podle zakotvené teorie je důležité zjistit, co dělají lékaři a co říkají těmto těhotným ženám, protože toto jednání má vliv na to, jak ženy svá těhotenství zvládají. Není to ale hlavním tématem. Zjištění, jak a do jaké míry je jednání žen ovlivňováno jinými, je pouze částí toho, o co badateli jde. Středem pozornosti jsou v tomto výzkumu těhotné ženy. To, že si to bude badatel neustále uvědomovat, mu pomůže, aby se neodchýlil od původního záměru - a neubloudil.

Při zužování a zaměřování na problém se může badatel zaměřit na různé věci tím, jak si položí otázku. Otázky mohou znít například takto:

- (1) Co se stane, když si pacient stěžuje na bolest a sestra mu nevěří? V tomto případě jde o interakční otázku. Badatelova činnost, tedy pozorování, zkoumání záznamů o pacientovi, rozhovory i analýza, budou proto zaměřeny na vzájemné působení.
- (2) Jaké jsou organizační mechanismy nebo předpisy pro manipulaci s návykovými látkami? V tomto případě si badatel klade organizační otázku a bude se soustředit na širší organizační odezvy takového problému s návykovými látkami. Údaje se budou shromažďovat nejen pomocí rozhovorů, ale také studiem psaných předpisů a sledováním jejich uplatnění. Nebudou se studovat všechny organizační předpisy, stačí jen ty, které se týkají manipulace s návykovými látkami.
- (3) Jaký je rozdíl v reakci na lék tišící bolest mezi pacienty, kteří mají dlouholeté zkušenosti (alespoň dva roky) s bolestmi a tišícími léky, a pacienty, kteří tyto zkušenosti nemají? Zde je kladena biografická otázka. Výzkum se zaměří na nynější reakce na bolest tišící léky a tyto reakce budou posuzovány ve světle ústně podaných vzpomínek, které se budou týkat minulých zkušeností s bolestí a její léčbou.

Souhrn

Původní výzkumná otázka je pro badatele směrnice, která jej vede přímo k prozkoumání určité situace, místa konání události, dokumentů, aktérů nebo zpovídaných informátorů. Taková otázka pomůže badateli začít s výzkumem a zároveň mu v průběhu výzkumu usnadní zůstat zaměřený na jeho předmět. Kdykoliv má badatel pocit, že tápe nebo že je zavalen údaji, může se vždycky vrátit

zpět k původní otázce a vyjasnit si situaci. Analýza údajů, která začíná již prvním shromažďováním údajů (první rozhovor nebo pozorování), nám umožňuje původní otázku postupně tříbit a zpřesňovat. To, jak se to dělá, bude vysvětleno v kapitolách o kódování.

3

Teoretická citlivost

Teoretická citlivost je termín se zakotvenou teorií velmi často spojovaný. Dokonce je i titulem Glaserovy knihy o této metodě (1978). Ale co vlastně je teoretická citlivost? Kde se bere? Jak ji využít při výstavbě teorie ke svému prospěchu? Tato kapitola se těmito otázkami bude zabývat obecně a následující kapitoly je rozeberou více do detailů. (Další informace o těchto tématech najdete také v následujících publikacích: Glaser, 1978, kapitola 1 a Glaser, Strauss, 1967, kapitola 9.)

Definice

Teoretická citlivost poukazuje na určitou osobní vlastnost badatele, a to na schopnost rozlišovat jemné detaily ve významu údajů. Lidé provozující výzkum mohou mít různou citlivost závisící na jejich znalostech a zkušenostech ve zkoumané oblasti. Je možné ji během výzkumu dále rozvíjet. Teoretickou citlivostí se rozumí schopnost vzhledu, schopnost dát údajům význam, porozumět a oddělit související od nesouvisejícího. To vše se děje spíše na pojmové než na konkrétní úrovni. Je to právě teoretická citlivost, co umožňuje vytvoření teorie, která bude zakotvená, pojmově hutná a dobře integrovaná. A také to umožňuje dělat rychleji.

Zdroje teoretické citlivosti

Teoretickou citlivost je možné získat z několika zdrojů. Jedním z nich je **literatura**, což jsou teoretické práce, výzkumné práce a různé dokumenty (např. životopisy, publikace státní správy). Seznámením se s těmito publikacemi získáte bohaté znalosti, které zvyšují citlivost vašeho vnímání zkoumaného jevu. (Zvláštní užití literatury v zakotvené teorii budeme probírat v následující kapitole.)

Profesní zkušenosti jsou dalším zdrojem citlivosti, pokud ovšem máte to štěstí a máte nějaké. Během dlouholeté práce v určitém oboru porozumíte tomu, jak a proč právě tak to v tom oboru chodí, a co se tam za jistých podmínek děje. Tyto znalosti, dokonce i v implicitní formě, jsou vnášeny do výzkumné situace a pomáhají vám porozumět událostem a jednání, které vidíte a slyšíte, a to rychleji, než kdybyste je neměli. Například pečovatka studující práci pečovatelek v nemocnici získává vhled do zkoumaných situací mnohem rychleji než člověk, který tam nikdy nepracoval. Čím více máte profesních zkušeností, tím bohatší znalosti a hlubší vhled budete mít během výzkumu k dispozici. Na druhou stranu vám však tyto zkušenosti mohou znemožnit vidět věci, které se pro vás staly rutinními nebo „samozřejmými.“ (V kapitole 6 se budeme zabývat technikami umožňujícími odstranit takováto zaslepení.)

Osobní zkušenosti jsou třetím zdrojem teoretické citlivosti. Jako příklad uvedeme osobní zkušenost s rozvodem. Tato zkušenost zvýší vaši citlivost vůči tomu, jaké je pociťovat ztrátu. Ztráta pociťovaná z důvodu úmrtí milované osoby se liší od ztráty pociťované při rozvodu. Ovšem na pojmové úrovni existují rozdíly, ale i podobnosti mezi těmito dvěma zkušenostmi se ztrátou. Užitím své osobní zkušenosti s rozvodem získává badatel jakýsi základ pro porovnávání a to podněcuje tvorbu pojmů a vztahů potenciálně relevantních ztrátě pociťované z důvodu smrti. (Použitím porovnání se budeme zabývat v kapitole 6.) Stejně tak se stávají užitečnou součástí vašich osobních zkušeností zkušenosti z absolvovaných výzkumů. Neměli byste však očekávat, že zkušenosti ostatních jsou podobné těm vašim. Později, až objevíte tyto rozdíly a budete o nich přemýšlet, to dodá vaší analýze trochu různorodosti.

Až doposud jsme o teoretické citlivosti hovořili jako o důsledku znalostí a zkušeností, které s sebou badatel vnáší do výzkumného procesu. Dalším zdrojem teoretické citlivosti je **analýza samotná**. Vhled a porozumění zkoumanému jevu se při práci s údaji prohlubují. Děje se tak při shromažďování údajů, hledání odpovědí v těchto údajích, porovnávání, přemýšlení o tom, co vidíte, formulaci hypotéz a při tvorbě dočasných teoretických rámců z pojmů a vztahů mezi nimi. Badatel pohlíží na údaje prostřednictvím těchto činností. Často se stává, že jeden

nápad podnítí další, zaměří vás určitým směrem a dá smysl slovům, která pro vás předtím smysl neměla. Zaměří vás na situace, které by mohly vysvětlit zkoumané dění. Tato zvýšená citlivost k pojmům, jejich významu a vztahům mezi nimi je důvodem, proč je tak důležité kombinovat výběr údajů a jejich analýzu. Jeden proces podporuje druhý, a tím oba prohlubují vhled a zosťrují rozpoznávání parametrů rozvíjející se teorie.

Udržování rovnováhy mezi tvořivostí a vědou

Teoretická citlivost je důležitým tvořivým aspektem zakotvené teorie. Tato citlivost představuje schopnost tvořivě užít nejen osobní a profesní zkušenosti, ale také literaturu. Umožňuje analytikovi pohlížet na výzkumnou situaci a údaje novými způsoby a vytěžit z údajů vše, co je třeba pro tvorbu teorie. Jeden slavný biolog jednou napsal: „Podstatou objevu není vidět něco jako první, ale stanovit pevná spojení mezi tím, co již je známo a tím, co doposud není.“ (Selye, 1956, str. 6).

Ale sám Selye ještě dodává, že smyslem výzkumu je vytvořit teorii, která něčím přispěje dosavadní znalostní bázi nazývané věda. Jak je tedy možné být vědci a tvořiví zároveň? Jak se dostatečně zbavit osobních zkreslení a nerozpoznaných nebo neprozkoumaných domněnek, abychom dokázali vytvořit platnou a spolehlivou teorii?

Tvořivě užívat svých znalostí a zkušeností a zároveň se držet reality daného jevu a nepřemýšlet oněm pouze tvořivě je nepochybně obtížné. Nabízíme vám tedy následující pomůcky:

(1) **Pravidelně odstupujte a ptejte se:** O co tu jde? Odpovídá to, co si myslím, že vidím, údajům? Údaje samy o sobě nelžou. Následující příklad ukazuje, jak tuto důležitou zkušenost získala spoluautorka této knihy Juliet Corbinová.

Při výzkumu, který se týkal způsobů, jakými ženy trpící chronickým onemocněním zvládají svá těhotenství, se rychle zjistilo, že jejich jednání je zaměřeno na snižování rizika spojeného s takovým těhotenstvím tak, aby mohly mít zdravé dítě. Dalo by se předpokládat, že způsoby zvládání budou záviset na míře rizika: čím vyšší riziko, tím intenzivnější strategie jeho snižování. Badatelka usoudila, že k ověření této hypotézy bude stačit jen porovnat ji s jednotlivými případy. Chyba! Badatelka zjistila, že údaje někdy tuto hypotézu potvrzovaly a jindy, což ji velmi frustrovalo, nikoliv. Ať se snažila, jak se snažila, nedařilo se jí tuto hypotézu napsat na údaje, které měla. Nešlo to. Proč ne? Protože si roztrídila těhotné ženy podle míry rizika tak, jak toto riziko vnímala ona sama. A její vnímání rizika se ne

vždy shodovalo s tím, jak vysokou míru rizika vnímala sama těhotná žena. Jinými slovy, badatelka přijala lékařský model úrovně rizika. Ne všechny těhotné ženy však přijaly tento model. Až když se badatelka vrátila zpět k údajům a snažila se z nich zjistit, proč určité výroky a jednání neodpovídaly jejímu pojetí situace, mohla zjistit, že ženy jednaly podle svého vlastního vnímání situace. Jinými slovy, jejich vlastní odhad a zvážení rizika se lišil od odhadu lékařů. Jakmile byla původní hypotéza upravena tak, aby zohlednila toto zjištění, začala odpovídat všem shromážděným údajům. Počet a typ strategií použitých ke snížení rizika závisel na odhadu a zvážení míry rizika těhotnou ženou samotnou.

(2) **Je třeba udržovat si skeptický postoj.** Všechna teoretická vysvětlení, kategorie, hypotézy a odpovědi hledané v údajích, ať již pocházejí přímo nebo nepřímo z porovnávání, literatury nebo zkušeností, je třeba považovat za **provizorní**. Vždy je nutné je zkontrolovat a porovnat s údaji. Nikdy se nesmí přijímat jako fakta. Například kategorie odvozené z výzkumné literatury (proměnné určené v předchozích výzkumech) jsou vždy závislé na kontextu. Mohou odpovídat výzkumu, z něhož pocházejí. To však neznamená, že budou vhodné pro situaci, kterou zkoumáte vy, nebo že se budou hodit k ostatním pojmům stejně, jako v dřívějších teoriích. Pamatujte si, že jakákoliv teoretická vysvětlení nebo kategorie vnesené do výzkumu je třeba brát jako provizorní do té doby, než budou potvrzeny reálnými údaji (dokud skutečné údaje neodpovídají této situaci).

(3) **Postupujte podle výzkumných postupů.** Postupy shromažďování údajů a analýzy jsou navrženy tak, aby zajistily kritičnost výzkumu. Zároveň vám pomohají překonat vaše osobní předsudky a zkreslení a vedou vás k přehodnocení alespoň některých z vašich domněnek, které by mohly způsobit nerealistické vykládání údajů. Pro střídání shromažďování a analýzy údajů existují dobré důvody. Nejen, že to umožňuje shromažďování údajů založené na pojmech, které se nám vynořují jako podstatné pro zkoumanou situaci, ale také to podporuje ověřování hypotéz již při jejich formulaci. Ty, o nichž zjistíme, že neplatí, pak můžeme upravit tak, aby odpovídaly realitě zkoumané situace. Kódování je systematický a přesný soubor postupů, které není možno používat náhodně nebo podle rozmaru badatele (viz. kapitoly 5, 6, 7 a 8). Aby byla vytvářená teorie zakotvená, platná a spolehlivá, je nutné postupovat pečlivě podle předepsaných postupů, stejně jako je tomu u dobrých kvantitativních výzkumů. Pro posuzování těchto dvou typů výzkumu neexistují dvojí měřítka. Jejich postupy jsou odlišné, ale základní měřítka zůstávají stejná.

Náš výklad o teoretické citlivosti bychom chtěli zakončit výňatkem z knihy *Science: Methods and Meaning* (Rapport, Wright, 1964). V úvodu do části o objevech autoři píší:

Náhoda však nikdy není dominantním faktorem objevu. Začínající vědec, který doufá, že mu štěstí dopomůže k napodobení Lavoisiera nebo Faradaye nebo i vědců menšího formátu, by se měl zamyslet nad slavným výrokiem L. Pasteura, že „štěstí přeje jen připraveným.“ (str. 130-131)

Souhrn

Teoretická citlivost je schopnost rozpoznat, co je v údajích důležitého, a dát tomu smysl. Pomáhá při tvorbě teorie, která odpovídá realitě studovaného jevu (Glaser, 1978). Teoretická citlivost má dva zdroje. Za prvé ji tvoří dobré obeznání s odbornou literaturou a profesní i osobní zkušenosti. Tyto komplexní znalosti s sebou vnášíte do výzkumné situace. Teoretická citlivost je ovšem také získávána při výzkumu, během neustálé práce s údaji – při shromažďování a analýzách údajů. Protože mnoho analytických technik používaných při tvorbě teoretické citlivosti má v podstatě tvořivý a imaginativní charakter, je nutné udržovat rovnováhu mezi tím, co vytvořil badatel a realitou. Toho dosáhnete (a) tázáním se „O co tu jde?“; (b) udržováním skeptického postoje vůči jakýmkoliv kategoriím nebo hypotézám, které byly přineseny nebo vznikly v počátcích výzkumu a jejich neustálým ověřováním konfrontací s údaji; a (c) tím, že při shromažďování a analýze údajů budete postupovat přesně podle postupů vyložených v této knize. Dobrá věda (dobrá teorie) je výsledkem souhry tvořivosti a nacvičených dovedností.

Použití literatury

Definice termínů

Odborná literatura: Výzkumné zprávy a teoretická nebo filozofická pojednání typická pro odborné a vědecké texty. Ty mohou sloužit jako znalostní báze, s níž porovnáváme své závěry z údajů nashromážděných během výzkumu podle zakotvené teorie.

Neodborná literatura: Životopisy, deníky, dokumenty, rukopisy, záznamy, zprávy, katalogy a jiné materiály, které můžeme ve výzkumech podle zakotvené teorie použít jako primární údaje nebo jako doplněk rozhovorů a pozorování.

Literatura, odborná či neodborná, hraje v zakotvené teorii tak důležitou a pestrou roli, že jsme se rozhodli na několika stranách rozebrat možnosti jejího použití. Začneme nejdříve odbornou literaturou a pak přejdeme k neodborné.

Použití odborné literatury

Do výzkumu si každý přinášíme nezanedbatelné množství znalostí pocházejících z odborné a vědecké literatury (jak jsme již konstatovali v předcházející kapitole). Tyto znalosti jsme mohli získat při studiu ke zkouškám nebo prostě tím, že jsme se snažili udržet si přehled o literatuře ve svém oboru. Abychom porozuměli

tomu, jak a proč používáme v zakotvené teorii odbornou literaturu tak, jak ji používáme, je důležité porozumět některým ze základních principů této metody a odlišit její užití literatury od užití literatury v kvantitativních metodách.

Pro badatele používající kvantitativní metody má literatura velmi specifické funkce. Badatel ji užívá ke určení předchozích výzkumů v dané oblasti a ke zjištění, kde jsou v porozumění této oblasti mezery. Literatura také navrhuje teoretické a pojmové konstrukce, podle nichž je možné se při kvantitativním výzkumu řídit a interpretovat výsledky. Zde také pomáhá badateli určit důležité proměnné, které je možno zkoumat, a navrhuje vztahy mezi těmito proměnnými. Všechna tato použití jsou v kvantitativních výzkumech důležitá, protože badatelé se soustředí hlavně na ověřování vztahů mezi proměnnými nebo na zjištění, jakým způsobem se proměnné shlukují. Ještě než výzkum začne, je nutné znát proměnné, a dále je třeba znát, jak interpretovat výsledky standardních ověřovacích metod.

Při výzkumu podle zakotvené teorie chceme, oproti tomu, objevit významné kategorie a vztahy mezi nimi a zkombinovat tyto kategorie novým, spíše než standardním, způsobem. Takže když začnete se seznamem již určených proměnných (kategorií), mohou – a je velmi pravděpodobné, že budou – stát v cestě objevu. Ve výzkumech podle zakotvené teorie také chceme vysvětlit jev v rámci teoretické konstrukce, která vzniká během samotného výzkumu. Nechceme se tedy omezovat tím, že bychom se museli držet nějaké dříve vytvořené teorie, která může, ale nemusí platit pro naši zkoumanou oblast. (Pokud s sebou vnášíte do výzkumu **neuvědomované předpoklady** pocházející z dříve vytvořené teorie, měli byste si je uvědomit a zjistit, jak ovlivňují vaši analýzu, a to pomocí technik popsanych v kapitole 6.)

Pokud po dokončení výzkumu zjistíte, že vámi vytvořená teorie má nějaký vztah k nějaké již dříve vytvořené teorii, pak může tu svou použít k rozšíření té staré. Je důležité pochopit, že jak se vaše teorie vyvíjí, můžete do ní včleňovat zdánlivě relevantní prvky předchozích teorií. To však pouze tehdy, když budou prokazatelně odpovídat údajům shromážděným ve vašem výzkumu. Podle toho, co jsme zde právě vložili, by nemělo žádný smysl začínat s „převzatými“ teoriemi nebo proměnnými (kategoriemi), protože by pravděpodobně brzdily nebo znemožňovaly rozvoj nových teoretických formulací, pokud ovšem není vaším cílem nalézt v nich nový smysl.

To, co se zde snažíme říci, se dá shrnout takto: Do výzkumné situace přichází te s nějakými znalostmi z odborné literatury a je důležité to vzít na vědomí a využít toho (jak, popíšeme níže). Ovšem není nutné se seznámit předem

s veškerou literaturou (což často dělají badatelé trénovaní v jiných pojetích výzkumu), protože pokud je naše analýza efektivní, pak se vynoří nové kategorie, na které jsme my sami ani nikdo jiný předem nepomysleli. Nechceme být natolik ponořeni v literatuře, aby naše znalosti dusily a omezovaly naše tvořivé úsilí! Protože naším cílem je objev, neznáme předem všechny kategorie příslušející naší teorii. **Jen tehdy**, když se nějaká kategorie vynoří jako důležitá, se můžeme podívat do odborné literatury, jestli tam je také, a pokud ano, co o ní říkají ostatní badatelé.

Jak používat odbornou literaturu

Odborná literatura ve výzkumu podle zakotvené teorie mnoho použítí.

(1) **Literatura může podněcovat teoretickou citlivost** tím, že poskytuje pojmy a vztahy, které je možné porovnávat se skutečnými údaji. Ačkoliv není vhodné vyrazit do terénu s kompletním seznamem pojmů a vztahů mezi nimi, některé z nich se mohou v literatuře vyskytovat velmi často, z čehož se dá usuzovat, že by mohly být významné. Ty je možné přenést do terénu, kde budete hledat doklady o tom, jestli tyto pojmy a vztahy mezi nimi platí pro situaci, kterou zkoumáte, a pokud ano pak v jaké formě.

Je možné také velmi specifické použití publikovaných popisných materiálů ke zvýšení teoretické citlivosti. Tyto stati skýtají často velmi přesný popis reality s minimem interpretace, vyjma snad organizace materiálu podle několika témat. Studium těchto materiálů může zvyšovat naši citlivost ohledně toho, co máme hledat ve svých vlastních údajích, a pomůže nám formulovat otázky, které můžeme klást svým respondentům. Stejně tak jakékoliv pojmy obsažené v těchto studiích mohou mít nějaký význam pro naše vlastní pojmy. V takových případech musíme velmi pečlivě hledat doklady takových pojmů ve svých údajích a určit, v jaké formě je včleníme do svého výzkumu.

Také znalosti filozofických spisů a stávajících teorií nám mohou poskytovat způsoby pojetí a interpretace údajů. Například badatel hluboce ovlivněný symbolickým interakcionismem by mohl zkoumat, jaký smysl mají situace pro jejich účastníky. Marxista by se mohl snažit zjistit úroveň ekonomického vykořisťování v nějaké situaci.

Pokud by chtěl někdo rozšířit nějakou stávající teorii, pak by mohl začít tím, že se bude snažit odhalit, jak tato teorie odpovídá novým nebo obměněným situacím, oproti situacím, pro které teorie původně platila. Například někdo by mohl začít s teorií Awareness Context (Glaser, Strauss, 1965). Tato teorie se týká udržo-

vání tajemství a vyvinula se z Glaserova a Straussova výzkumu umírání. Badatel, který by chtěl tuto teorii rozšířit, by mohl použít obecný rámec této teorie na situace jako jsou: špehování, manželská nevěra, identita homosexuálních mužů a žen. Glaserů a Straussův rámec by poskytl řadu citlivost zvyšujících pojmů a vztahů, které by badatel mohl ověřovat na údajích shromážděných v jeho vlastním výzkumu. Závěry tohoto výzkumu by potom mohly poopravit, doplnit nebo změnit původní teorii tak, aby platila i pro nově zkoumané situace.

(2) **Literatura je možné použít jako druhotný zdroj údajů.** Výzkumné zprávy často obsahují citáty z rozhovorů a terénních poznámek, které je možno použít pro vlastní účely jako druhotný zdroj údajů. Takové publikace mohou obsahovat také popisy událostí, jednání, prostředí a perspektiv jednajících, které je možné použít jako údaje a analyzovat je pomocí metod popsanych v následujících kapitolách. Jednou z metod kvalitativního výzkumu je vlastně analýza teoretických nebo filozofických výpovědí a písemností jako takových.

(3) **Literatura může podněcovat otázky.** Literaturu můžete použít k vytvoření seznamu otázek, které budete klást svým respondentům nebo kterými se budete řídit při svých počátečních pozorováních. Tento seznam (jak jsme již napsali v kapitole 2) se po prvních rozhovorech nebo pozorováních může změnit, ale může vám pomoci se započítím výzkumu, a také může uspokojit školní komise a komise kontrolující testování lidí (human subject committees) ohledně záměrů vašeho výzkumu. Může také podněcovat otázky během analýzy. Například, pokud se vyskytnou rozpory mezi vašimi údaji a zjištěními uvedenými v literatuře, měli by jste se vrátit do terénu a ptát se, čím jsou tyto rozpory způsobeny. Nepřehlídím snad něco důležitého? Jsou zde ještě jiné podmínky? Jakým konkrétním podmínkám lze připsat tyto rozpory?

(4) **Literatura může udávat směr teoretického pořizování vzorků.** Literatura vám může poradit, kde můžete odhalit jev, který je pro rozvoj vaší teorie důležitý. Jinými slovy, může vás navést do situací podobných, nebo naopak odlišných od právě zkoumaných situací, na které byste jinak ani nepomysleli. Tím dodá vašemu výzkumu na rozmanitosti.

(5) **Literatura je možné použít k dodatečné validizaci.** Když dokončíte svou teorii a sepíšete své závěry, můžete se na příslušných místech odkazovat na literaturu a ověřovat tak správnost svých závěrů. Nebo můžete vypíchnout rozdíly mezi vaší prací a publikovanou literaturou a vysvětlit je. (Měli byste být schopni ukázat, jaká množina podmínek působila ve vaší situaci a jaký vliv měly tyto podmínky na zkoumaný jev.) Co byste však *neměli* dělat, je neustále se vracet k literatuře a

ověřovat si tam všechno, co vidíte. To by brzdilo celý proces a potlačovalo tvořivost.

Příklad použití odborné literatury

Následující text je poznámka týkající se hlavně odborné-profesní a vědecké literatury, kterou si Juliet Corbinová napsala po jednom semináři o zakotvené teorii. Tato poznámka se týká mnoha otázek, které jsme již probrali. Hovoří se zde o výzkumu jedné postgraduální studentky, jehož námětem byla zkušenost s onemocněním rakovinou.

G., postgraduální studentka sociologie, přišla na seminář a řekla nám, že chce dělat výzkum z vybrané literatury metodou zakotvené teorie. Řekla, že literaturu posuzovala na základě svých rozhovorů. Tyto rozhovory jí nasměrovaly k další literatuře. V tomto smyslu jsou tyto písemnosti opravdu zakotveny v jejím výzkumu. Například, když jeden z jejích respondentů mluvil o určité medikamentózní léčbě, G. nastudovala literaturu o tomto typu léčby. Když jí řekli, že zkusili nemedikamentózní typ léčby, jako je třeba Symingtonova metoda, přečetla si zase něco o ní. Čtením zjistila, že existují různé typy textů: striktně lékařské, životopisné popisy zkušeností s rakovinou a texty popisující alternativní formy léčby.

Problém studentky G. mě velice zaujal. Přišlo mi nemožné dělat výzkum podle zakotvené teorie jen z literatury samotné, protože jsem cítila, že v tomto případě je nejdůležitější souhra mezi údaji a literaturou. Nebyl to výzkum literatury, ale lidských zkušeností s rakovinou. Když jsem jí však chvíli naslouchala, napadlo mě pár věcí o tom, jak literaturu užívala nebo mohla užít.

Nejdřív mě napadlo, že je důležitý rozdíl mezi rakovinou jako onemocněním a rakovinou jako zkušeností. Tyto dva aspekty jsou ovšem úzce propojeny a literatura toto propojení podporuje. Pokud však člověk začne tyto dva aspekty rozlišovat (zvýší se jeho citlivost vůči nim), může vyrazit do terénu a shromažďovat tam údaje pro porovnání s literaturou, a ještě se něco dozví o podstatě vztahu mezi nimi. Literatura nám také poskytuje informace o podmínkách, které ovlivňují průběh tohoto onemocnění a zkušenosti s ním, a jak je ovlivňují. Opět je možné vyrazit do terénu, hledat tyto podmínky a vystopovat, jak ovlivňují průběh a prožívání choroby. Například zjistila, že určité léky mohou pomoci zvládat průběh choroby, ale zároveň způsobí vypadání vlasů, nevolnost či nechutenství. To jistě ovlivňuje pacientovo prožívání rakoviny, stejně jako jeho pohled na rakovinu jako na chorobu, zvláště když porovnává svůj stav (jak vypadal a jak se cítil) před a po chemoterapii nebo jiný léčebných postupech – ozařování, chirurgický zákrok. Použití metod, jako je třeba Symingtonova, jako alternativních terapií nebo terapií souběžných s běžnou léčbou může také ovlivnit jak pacientovo prožívání, tak průběh onemocnění. Naopak, pokud má někdo špatné zkušenosti s tradiční, respektive alternativní, terapií,

může to vést k tomu, že se odvrátí od jedné k druhé, nebo dokonce od obou z nich. Takže následky jedné terapie ovlivňují terapii následující. Tohle všechno je spekulace založená na literatuře a takovou spekulaci je třeba ověřit na reálných údajích. Ty tuto hypotézu nejen ověří, ale dají nám také odpověď na otázku, jak to všechno funguje.

Toto použití literatury se podobá teoretickému pořizování vzorků literatury na základě rozhovorů a následnému teoretickému pořizování vzorků reality podle poznatků z literatury. Takže literatura zvyšuje naši teoretickou citlivost vůči: (1) **podmínkám** ovlivňujícím zkušenosti, (2) **strategiím** zvládnutí zkušeností (protože se po léčích cítím špatně, zkusím Gersonovu dietu nebo jiný typ léčby a zapomenou na tradiční medicínu) a (3) **následkům** určitých zkušeností. (Lidé, kteří podstupují terapii podle Symingtona a u kterých přesto nakonec propukne metastáza, se někdy dozví nebo se sami začnou domnívat, že nemysleli dost pozitivně.) Literatura nám také dává představu o průběhu nebo změně v čase a o **variabilitě** typů zkušeností záviselých na rozhodnutích nemocného člověka. A konečně, literatura nás vede k pořizování vzorků mnoha situací vycházejícímu z budované teorie.

Výběrem správné literatury, spolu s analýzou, se můžete mnoho dozvědět o širších a užších podmínkách ovlivňujících nějaký jev. Jak říká Anselm Strauss: „Knihovna je jako mnoho hlasů, které na vás mluví. Jediné, co musíte udělat, je naslouchat jim.“ **Samozřejmě, jakékoliv kategorie, hypotézy, atd. získané z literatury musí být ověřeny na reálných (primárních) údajích.** Výsledkem souhry studia literatury, její analýzy a jejího ověření na realitě v terénu může být integrovaný obraz, který zvýší pojmovou bohatost vaší teorie.

Neodborná literatura

Neodborná literatura zahrnuje dopisy, životopisy, deníky, zprávy, videokazety, noviny a spoustu dalších materiálů. Ačkoliv v kvantitativních výzkumech se obvykle tyto materiály jako zdroje údajů nepoužívají, ve výzkumech podle zakotvené teorie hrají podstatnou roli. Mohou být použity jako primární údaje, zvláště v historických a životopisných výzkumech. Ve většině výzkumů však hrají roli důležitého zdroje údajů doplňujícího obvyklejší rozhovory a pozorování. Například o organizaci, její struktuře a fungování se toho lze mnoho dozvědět studiem jejích zpráv, korespondence a interních písemností.

Neodbornou literaturu je možné použít pro stejné účely jako odbornou. Ovšem je zde něco navíc. Protože je často obtížné ověřit pravost a věrohodnost některých dokumentů, životopisů apod., je velmi důležité je pokud možno ověřovat podle ostatních zdrojů, jako jsou rozhovory a pozorování. Nebo, pokud děláte

životopisný výzkum, měli byste přečíst velké množství různých životopisů a jiných dokumentů, jako jsou dopisy, a pečlivě je porovnávat.

Souhrn

Každý typ literatury je užitečný trochu jiným, specifickým způsobem a poskytuje různé druhy údajů (například o osobních historiích nebo organizačních událostech), různé výzkumné závěry nebo teoretické formulace. Důmyslní badatelé používají v některých případech kromě odborné literatury také různé typy publikovaných i nepublikovaných materiálů, jako doplněk svých rozhovorů a pozorování.

Před započtím výzkumu je možné použít všechny druhy literatury, a to jak pro přemýšlení, tak pro rozjezd výzkumu. Tyto materiály je také možné použít během výzkumu, čímž jej urychlují. Ve skutečnosti je dobré prohledávat literaturu (nejen odbornou) i během vlastního výzkumu, v souhře s analýzou údajů. Takže publikované materiály čteme a používáme během všech fází výzkumu. Připomínáme ještě, že kategorie a vztahy mezi nimi je třeba ověřovat na primárních údajích. Můžete použít jakýkoliv typ literatury, o němž se domníváte, že je relevantní, ale musíte se vyhnout zajetí kteréhokoliv z nich.

Část II

Postupy kódování

Nyní jsme se dostali až k jádru knihy, ke kapitolám o analýze neboli kódování, jak se jí často říká. Kódování představuje operace, pomocí nichž jsou údaje rozebrány, konceptualizovány a opět složeny novými způsoby. Je to ústřední proces tvorby teorie z údajů.

Co je tak zvláštního na procesu kódování při rozvoji zakotvené teorie? Co jej odlišuje od ostatních analytických metod? Jak jsme již v prvních kapitolách řekli, cíle kódování jsou širší než jen vyextrahovat z údajů pár témat nebo vytvořit popisnou teoretickou strukturu z volně propojených pojmů. To, co jsme zde právě řekli by se dalo shrnout takto: Analytické postupy zakotvené teorie jsou navrženy tak, aby:

- (1) Spíše vytvářely než pouze ověřovaly teorii.
- (2) Dodávaly výzkumnému procesu kritičnost, která je předpokladem „dobré“ vědy.
- (3) Pomáhaly analytikovi s překonáním jeho předsudků a domněnek, které vnáší do výzkumného procesu a které by se u něj během výzkumu mohly vyvinout.
- (4) Zajišťovaly zakotvení a hutnost a rozvíjely citlivost a integraci nutnou pro vytvoření bohaté, úzce provázané, vysvětlující teorie, která těsně aproximuje zobrazovanou realitu.

K dosažení těchto výsledků je nutné udržovat rovnováhu mezi tvořivostí, kritičností, vytrvalostí, a hlavně teoretickou citlivostí. Souhlasíme, že tohle je zvláštní kombinace vlastností, ale právě tato jejich kombinace se vyskytuje při objevech, ať již malých či velkých. Ačkoliv obvykle začátečník nemůže očekávat, že udělá nějaké „velké“ objevy, pokud bude tvrdě pracovat a bude mít dostatek vytrvalosti, je schopen vytvořit něco, co bude příspěvkem jeho oboru. My zde chceme nabídnout několik technik, které vám – analytikovi – pomohou využít své tvořivé